

УДК 343.98

Ланцедова Юлія Олександрівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

Julia A. Lantsedova –

candidate of juridical sciences,
assistant professor of criminal law and procedure department
of the Educational-Scientific Law Institute,
National Aviation University
(1 prosp. Kosmonavta Komarova Kyiv 03680 Ukraine)

Остапенко Людмила Анатоліївна –

кандидат юридичних наук,
доцент, директор навчально-наукового інституту
права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

Ludmila A. Ostapenko –

candidate of juridical sciences,
associate professor, director of Educational-Scientific Institute of Law and Social Technologies of
Chernihiv National Technological University
(95 Shevchenka Street Chernihiv 14000 Ukraine)

Проблеми співвідношення асиметрії повноважень сторін захисту та обвинувачення і принципу змагальності кримінального провадження

У статті розглянуто низку прикладів відвертої та опосередкованої асиметрії процесуальних повноважень сторін обвинувачення і захисту та на цій основі обґрунтована фіктивність принципу рівності сторін в контексті змагальності кримінального провадження. Запропоновано факти асиметрії процесуальних повноважень та інших можливостей сторін обвинувачення та захисту подолати шляхом впровадження в антиделіктну практику новітньої доктрини професійності судочинства, концепції причетної особи і нейтрального вироку, а також принципу встановлення в судочинстві об'єктивної істини.

Ключові слова: асиметрія повноважень сторін обвинувачення та захисту; професійність судочинства; концепція причетної особи та нейтрального вироку; встановлення в судочинстві об'єктивної істини.

В статье рассмотрен ряд примеров откровенной и опосредованной асимметрии процессуальных полномочий сторон обвинения и защиты и на этой основе обоснована фиктивность принципа равенства сторон в контексте состязательности уголовного производства. Предложено факты асимметрии процессуальных полномочий и других возможностей сторон обвинения и защиты преодолеть путем внедрения в антиделектную практику новой доктрины профессионализма судопроизводства, концепции причастного лица и нейтрального приговора, а также принципа установления в судопроизводстве объективной истины.

Ключевые слова: асимметрия полномочий сторон обвинения и защиты; профессионализм судопроизводства; концепция причастного лица и нейтрального приговора; установление в судопроизводстве объективной истины.

Ju.O. Lantsedova, L.A. Ostapenko Issues of Difference between Asymmetry of Authorities Vested to the Parties of Defense and Prosecution and Adversarial Principle in Criminal Procedure

The article deals with multiple examples of direct and indirect asymmetry of procedural powers vested to parties of defense and prosecution. Fictitious nature of the principle of equality of parties within adversarial criminal procedure has been proved. Attention has been drawn to different ways of obtaining of evidence when the party of prosecution obtains them in accordance with the established procedure and the party of defense does it by any means which will prove admissibility and reliability of evidence. The essence of different approaches to criminal liability for perjury which exists for the victim and is not stipulated for the defendant. It has been focused that defense attorneys should have higher rhetoric skills comparing with prosecutors and it is appeared in their wages which provides defense attorneys with opportunity to tend juries to their position because are unprofessional judges. Attention has been paid to various systems and level of payment by the state for fulfillment of professional duties to the prosecutor and by the defendant or other represented person to the defense attorney. It has been noted that there is a high probability that former lawyers who got used to the mentioned system and higher payments for their services for years will put on a judge gown. It has been proposed to overcome the mentioned and other indirect facts of asymmetry of procedural powers and other opportunities of defense and prosecution through further scientific approbation and implementation of new doctrines of professional criminal and other types of proceedings in anti-tort practice. It has been also noted that involved persons and neutral sentence, the principle of establishment of objective reality should be taken into account to decide the case properly.

Keywords: *asymmetry of powers related to the parties of defense and prosecution; professional judiciary; concept of involved person and neutral sentence; establishment of objective reality in proceeding.*

Постановка проблеми. У ст. 10, ч. 1 і ч. 2 ст. 22 КПК України в контексті реалізації вимог п. 2 і п. 4 ч. 2 ст. 129, ст. 131-2 Конституції України [8], ст. 7, ст. 8 та ін. Загальної декларації прав людини [2], ст. 6 та ін. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] та ін., закріплене положення про те, що кримінальне провадження здійснюється на основі принципу рівності сторін та змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів передбаченими ним засобами [9].

У той же час, даний кодекс демонстративно проголошує принцип асиметрії повноважень сторін обвинувачення та захисту, надаючи у ч. 2 ст. 93 «Збирання доказів» стороні обвинувачення право отримувати докази лише шляхом проведення процесуальних дій [9], тоді як сторона захисту, згідно ч. 3 ст. 93 КПК України, може отримувати докази вже будь-яким способом аби тільки можна було забезпечити надання суду належних і допустимих доказів [9], що якраз і суперечить базисній умові визнання відомостей допустимими в якості власне доказів у відповідності з вимогами ч. 1 ст. 86 КПК України тільки у порядку передбаченому даним кодексом [9], тобто шляхом проведення лише процесуальних дій.

А на необхідності забезпечення в контексті неухильного виконання вимог ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] принципу власне рівності повноважень сторін обвинувачення та захисту неодноразово наголошував й Європейський суд з прав людини, який, зокрема, у рішенні по справі «Фуше проти Франції» в черговий раз нагадав, що «згідно з принципом рівності сторін змагального процесу як однієї зі складових розширеної концепції справедливого суду, кожній стороні повинно бути надано розумну можливість представити свої аргументи на умовах, які не ставлять її у гірше становище порівняно з опонентом», з тим, щоб цим самим не порушувати вимоги власне п. 1 ст. 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і п. 3 ст. 6 даної конвенції [6; 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відповідності з викладеним у науковій літературі можна прослідкувати наявність й двох основних підходів – традиційного із безапеляційної підтримки принципу змагальності кримінального провадження в судовому провадженні у першій інстанції, що послідовно відстоюється з давніх часів і вкотре обґрунтовуються, зокрема, у докторській дисертації В.Т. Маляренка [13],

кандидатській дисертації [14, с. 2] та у відповідній монографії М.Г. Моторигіної [15, с. 5-6] та ін., а також інноваційного підходу, згідно якого пропонується принцип змагальності будь-якого судочинства, і тим більше кримінального судочинства, замінити на принцип встановлення об'єктивної істини [4, с. 48-51; 12, с. 168; 21, с. 155-156 та ін.], що значно підсилюється обґрунтуванням ними й низки інших інноваційних підходів, зокрема, принципу професійності кримінального судочинства [4, с. 48; 12, с. 168; 21, с. 17-19 та ін.] та ін.

Невирішені раніше проблеми. Останнім часом спостерігається також тенденція, згідно якої захист в судовому засіданні в першій інстанції будується незалежно від кількості захисників, які представляють різні інтереси, в напрямку найбільш повного задоволення інтересів тієї особи, яка може найбільше заплатити за послуги не лише своєму захисникові, а й іншим захисникам чи представникам інших осіб з тим, щоб інтереси всіх інших осіб були підпорядковані найбільш повному задоволенню інтересів даної особи, яскравим прикладом чого може слугувати кримінальна справа по загально відомому дорожньо-транспортному діянню із багатьма загиблими потерпілими, коли захисник другого обвинуваченого та представники всіх потерпілих не бажають уперто помічати, що відсутність об'єктивного встановлення швидкості автомобіля першої з обвинувачених, яким й були смертельно травмовані потерпілі, не дає можливості дати правильну кваліфікацію діяння обвинуваченої як не порушення правил безпеки дорожнього руху, а навмисне убивство з непрямым умислом декількох осіб способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, а також встановити відсутність вини другого обвинуваченого у настанні цих особливо тяжких наслідків [22, с. 8-12; 23, с. 169-172 та ін.]. Нажаль подібні випадки перекручень процедури здійснення захисту, у т.ч. в судовому засіданні в першій інстанції, непоодинокі.

Більш того ЄСПЛ іноді займає позицію, згідно якої «держави не може нести відповідальність за кожний недолік у діях адвоката, призначеного надавати безоплатну правову допомогу» [1, с. 151-152; 25]; «в демократичному суспільстві існує незалежність

професії адвоката від держави. Навіть у випадку офіційного призначення захисника питання щодо якості його послуг належить виключно до сфери відносин адвоката та клієнта» [1, с. 139] та ін., що потребує розбудови надійної системи взаємовідносин клієнта та адвоката в судовому засіданні в першій інстанції і чіткого державного контролю за відповідальністю адвоката за якість надання послуг та за рівень виконання професійних обов'язків, особливо в судовому засіданні в першій інстанції. Існує суперечність й з приводу того, хто саме може виступати в якості захисника чи представника в судовому засіданні в першій інстанції. Так, вимоги ч. 2 ст. 45 КПК України, згідно яких захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [9], що прямо суперечить вимогам п. «с» ч. 2 ст. 6 КЗПІ у частині права обвинуваченого «захистити себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд» [6] та відповідного рішення Конституційного Суду України, яким, частково була підтримана остання з позицій [20]. Існує й низка інших суперечностей та недосконалостей у процедурі здійснення захисту у кримінальному провадженні, без детального вивчення та вирішення яких та як традиційного, так інноваційного розуміння даної процедури та виявлення переваг і недоліків кожного з них неможливо запропонувати концепцію дійсно рівних повноважень сторін обвинувачення та захисту у досягненні дійсної мети власне кримінального судочинства із встановлення об'єктивної істини та правильного вирішення справи на цій основі.

Мета статті. Виклад авторської позиції із перетворення власне кримінального суду в удосконалене кримінальне судочинство у частині реального втілення принципу професійності здійснення даного судочинства, заміни принципу змагальності на принцип встановлення об'єктивної істини у даному судочинстві, що не можливо без забезпечення реальної рівності повноважень і, головне, обов'язків сторін у досягненні даної мети і складає основну мету цієї публікації.

Виклад основного матеріалу. Найбільш повне досягнення поставленої мети вбачається в наступному обґрунтуванні шляхів вирішення цієї задачі. Як вже підкреслювалося, в супереч проголошеній ст. 10 і ч. 2 ст. 22 КПК України принципу рівності сторін в отриманні доказів та в реалізації інших процесуальних повноважень [9] даний кодекс містить цілу низку положень, що підтверджують фактичне існування цинічної асиметрії процесуальних повноважень сторони обвинувачення та захисту у досягненні завдань даного судочинства, викладених у ст. 2 КПК України [9].

У той же час, як вже підкреслювалося, мету власне кримінального судочинства більш правильно було б окреслити як встановлення об'єктивної істини і на цій основі правильне вирішення кримінальної справи, у тому числі оперативне і найбільш повне забезпечення і при необхідності відновлення правового статусу всіх учасників даного судочинства, у тому числі й потерпілого та переслідуваної особи, що більш детально буде обґрунтовано далі. А зараз доцільно розпочати аналіз **першої** найбільш відвертої **асиметрії процесуальних повноважень сторін обвинувачення та захисту**, що викладені у ст. 93 КПК України, коли ч. 2 даної норми, стороні обвинувачення надається право отримувати докази лише шляхом проведення процесуальних дій, тобто тільки в порядку передбаченому цим кодексом [9]. При цьому варто наголосити, що у відповідності із вимогами ч. 1 ст. 86 КПК України допустимими визнаються лише докази, що отримані в порядку, передбаченому даним кодексом [9],

Незважаючи на вказану імперативну вимогу кодексу, ч. 3 ст. 93 КПК України стороні захисту, потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надає право отримувати докази врешті-решт шляхом здійснення будь-яких дій, що здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [9], а значить й тих, що не передбачені даним кодексом.

Вказану асиметрію процесуальних повноважень сторін обвинувачення та захисту можна подолати впровадженням інноваційного підходу до безумовного забезпечення принципу професійності кримінального судочинства, згідно якої, будь-який вид судочинства має

здійснюватися тільки на професійній основі, тобто лише професіоналами, які опанували через стаціонарне вузівське навчання багатовіковим досвідом, знаннями та навичками проведення такого роду діянь і відповідним рівнем аналітичного мислення, і які зобов'язані забезпечити безпосереднє, об'єктивне, всебічне і повне дослідження всіх обставин справи, на цій основі встановити об'єктивну істину і правильно вирішити справу [4, с. 48; 11]. Участь інших осіб у безпосередньому отриманні доказів, крім слідчого, прокурора і суду, і як виняток експерта та оперативника, порушує наріжний принцип будь-якого судочинства – професійність отримання доказів [3, с. 213; 4, с. 48; 11].

Надання захиснику, який за традицією і за законом має значну мотивацію і можливості «допомогти» підзахисному уникнути кримінальної відповідальності, про що свідчать й, зокрема, судові промови відомих адвокатів [7 та ін.], значних прав щодо безпосереднього отримання доказів без покладання на нього обов'язків за об'єктивне, всебічне і повне дослідження всіх обставин справи, встановлення істини і правильне вирішення справи, порушує інший наріжний принцип юриспруденції – про взаємозв'язок та співмірність, з однієї сторони, прав, свобод та інтересів фізичних або юридичних осіб або держави чи міждержавних утворень, а з іншого – обов'язків названих учасників кримінального провадження та інших учасників цих видів судочинства [3, с. 213-214; 4, с. 48; 11].

У такому аспекті було б правильним запровадити отримання доказів лише в межах процесуальних дій, тобто таких, що не лише детально регламентуються КПК України, але й забезпечені надійною системою процесуальних отримання шляхом відповідної отримуючої процесуальної дії власне достовірних доказів, коли б сторона захисту могла б спонукати слідчого провести таку дію через клопотання до слідчого судді.

Власне запровадження вказаної новітньої доктрини в кримінальне судочинство дозволяє усунути й **другу асиметрію повноважень сторін обвинувачення та захисту**, коли базисні особистісні джерела доказів – представник сторони захисту – переслідувана особа, не несе кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а представник сторони

обвинувачення – потерпілий, несе таку відповідальність, тоді як інше базисне особистісне джерело доказів – свідки, змістом показань яких може певним чином керувати найбільш потужна за матеріальним та іншим станом сторона кримінального провадження, несе кримінальну відповідальність як за дачу завідомо неправдивих показань, так й у певних випадках за відмову від дачі показань. Саме тому обґрунтовано пропонується, щоб всі суб'єкти кримінального, як й будь-якого іншого антиделіктного виду доказування прагнули до встановлення об'єктивної істини у справі, а, значить, і мали у цьому відношенні рівні права, свободи та інтереси та несли рівні обов'язки [3, с. 215; 4, с. 50; 11].

Тісно пов'язана з викладеним й наступна **третья, але вже опосередкована, асиметрія повноважень сторін захисту та обвинувачення**, чому сприяє участь у кримінальному провадженні, згідно вимог ч. 3 та ін. ст. 31 «Склад суду» КПК України непрофесійних суддів – присяжних, які, зазвичай, не маючи юридичної освіти, схильні реагувати не на неупереджену оцінку наявних доказів, а на ту сторону кримінального провадження, яка має найвищий рівень ораторського мистецтва, в чому як раз адвокатам також немає рівних [7 та ін.] і не остатню роль у цьому відіграє саме система та рівень оплати виконання професійних обов'язків державним обвинувачем та адвокатом. Більш того, участь присяжних в доказуванні зі статусом суддів також порушує інших наріжний принцип будь-якого судочинства – професійність вирішення питання про винність чи невинність переслідуваної особи чи іншого відповідача [3, с. 213; 4, с. 48; 11].

Тому **четвертою також опосередкованою асиметрією повноважень сторін обвинувачення та захисту є** власне зовсім різна система та рівень оплати праці обвинувача та адвоката, коли державний чи публічний обвинувач отримує зарплатню за виконання своїх професійних обов'язків від держави, а адвокат як захисник переслідуваної особи чи як представник іншого учасника кримінального провадження – безпосередньо від цих осіб, причому у розмірі, що залежить від домовленості з ними. Як це, зрозуміло аж ніяк не сприяє тому, щоб адвокат прагнув встановити у справі об'єктивну істину і лише на цій основі

правильно вирішити справу, у т. ч. й забезпечити правовий статус підзахисного чи особи, яку він представляє, і при необхідності найбільш оперативно та повно відновити його правовий статус.

Тим більше, що Європейський суд з прав людини неодноразово займав у цьому відношенні достатньо хибну позицію, згідно якої, зокрема, у рішенні по справі «Артіко проти Італії» наголошувалося на тому, що «держави не може нести відповідальність за кожний недолік у діях адвоката, призначеного надавати безоплатну правову допомогу». Рішення в справі [1, с. 151-152; 25]; а в рішенні по справі Старошик проти Польщі – що «в демократичному суспільстві існує незалежність професії адвоката від держави. Навіть у випадку офіційного призначення захисника питання щодо якості його послуг належить виключно до сфери відносин адвоката та клієнта» [1, с. 139] та ін.

Така позиція даного суду заснована скоріше за все на відповідних достатньо непрофесійних положеннях ст. 6 «Право та справедливий суд» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, згідно п. с) ч. 3 якої, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [6]. При цьому про відповідальність адвоката за мету та якість такої допомоги адвоката у даній та інших нормах Конвенції не йдеться, а спосіб оплати та розмір оплати праці адвоката безпосередньо підзахисним закріплюється навіть у даному міжнародному правовому акті.

Зрозуміло, можна казати й про можливість отримання у відповідності з цитованою нормою Конвенції та прийнятого на її виконання положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [17] й безоплатної правової допомоги адвоката в кримінальному провадженні. Але, по-перше, це, скоріше за все, виключення з практики оплати праці адвокатів, а, по-друге, загально відомий й рівень надання такої допомоги, коли у цьому

відношенні частіше за все діє відомий принцип – «які гроші, така й допомога».

Для того, щоб надання професійної юридичної допомоги увійшло в межі дійсно вільного вибору особою у будь-якому виді судочинства будь-якої особи в якості того, хто буде захищати чи представляти його інтереси, треба позбавитися хибної практики отримання адвокатом грошей за «надані послуги» безпосередньо від підзахисного чи особи, яку він представляє, а надання так званої вторинної безоплатної юридичної допомоги у контексті Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [17] зробити не лише доступним кожному бажаючому, незалежно від його матеріального стану, а й єдине можливим способом отримання професійної юридичної допомоги у будь-якому виді судочинства.

При цьому за отримання грошей та будь-якої іншої матеріальної чи нематеріальної вигоди за надання такої допомоги безпосередньо від особи, яку захищають чи представляють, або в її інтересах від будь-якої іншої особи, доцільно встановити кримінальну відповідальність аналогічну тій, що вже існує в таких же випадках за порушення порядку безоплатного отримання освіти та медичної допомоги за ч. 2 ст. 183 і за ч. 1 ст. 184 КК України.

Існуюча ж судова практика здійснення захисту осіб власне у кримінальному провадженні має низку суттєвих вад, з яких найбільш цинічним є той, що іноді незалежно від фактичної кількості адвокатів, які здійснюють захист чи представництво, практично діє лише одна лінія захисту інтересів тільки тієї особи, яка може найбільше заплатити. Яскравим прикладом власне такого підходу може слугувати кримінальна справа по загально відомому дорожньо-транспортному діянню із багатьма загиблими потерпілими, коли захисник другого обвинуваченого Г. Дронова та представники всіх потерпілих не бажають уперто помічати, що відсутність об'єктивного встановлення швидкості автомобіля О. Зайцевої, яким й були смертельно травмовані потерпілі, не дає можливості дати правильну кваліфікацію діяння даної обвинуваченої не як порушення правил безпеки дорожнього руху, а навмисне убивство з непрямым умислом декількох осіб способом, що є небезпечним для життя багатьох осіб, а також встановити відсутність вини Г. Дронова у

настанні цих особливо тяжких наслідків [22, с. 8-12; 23, с. 169-172 та ін.]. І нажаль подібні випадки здійснення захисту непоодинокі.

У цьому аспекті та з урахуванням викладених вище положень щодо так би мовити «генетичної непридатності» адвокатів встановлювати об'єктивну істину у справі і лише на цій основі правильно вирішувати справу (коли автори дійсної публікація просять вибачення у тих адвокатів, які спроможні й у чинному кримінальному провадженні виконувати таке завдання, хоча таких адвокатів, давайте скажемо відверто, принаймні все ж таки є) доцільно звернути увагу й на **п'яту, теж опосередковану, асиметрію повноважень сторін захисту та обвинувачення у кримінальному провадженні** із допуску власне адвокатів на посаду судді Верховного Суду, які, нагадаємо постановляють рішення, що є остаточні не підлягають оскарженню (хіба що в Конституційний Суд України у вигляді конституційної скарги в порядку ч. 1 ст. 55 «Конституційна скарга» Закону України «Про Конституційний Суд України» [18] або в Європейський суд з прав людини в порядку ст. 34 і ст. 35 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [6], а також й судді **Вищого антикорупційного суду**, в процедурі утворення якого й взагалі виглядає надто алогічним наявність навіть натяку на наявність будь-яких корупційних ризиків.

А чи не є реальним таким корупційним ризиком можлива поява в мантиї судді Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду колишнього адвоката, який звик протягом відповідно десяти та семи років адвокатської практики брати гроші безпосередньо від підзахисного чи від його осіб за «розвал справи» та інші діяння, що знаходяться поза межами завдання із встановлення об'єктивної істини у справі і лише на цій основі правильного вирішення справи?

І чому у такому разі на ці ж посади суддів не можуть претендувати особи зі стажем й державного обвинувача чи прокурора, який здійснював представництво інтересів держави або громадянина в суді, і який принаймні заробітну плату за виконання своїх професійних обов'язків офіційно отримував від держави?

Якщо парламентарі тими вимогами, що викладені п. 3 та ін. ч. 1 ст. 38 «Суддя

Верховного Суду» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [19] та п. 3 та ін. ч. 2 ст. 7 «Спеціальні вимоги до судді Вищого антикорупційного суду» Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» [16], намагалися підкреслити своє прагнення зробити оновлену судову систему такою, в якій вже не буде обвинувального ухилу, чого чомусь у силу вимог ч. 1 ст. 69 «Суддя Верховного Суду» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до кандидатів на посади суддів місцевих судів не пред'являються, оскільки у даному випадку на цю посаду може претендувати особа, яка має стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, а тому такою професійною діяльністю може бути й підтримання державного обвинувачення чи представлення інтересів держави або громадянина в суді [19], то тоді закономірно виникає й питання, а чому оновлена судова система в контексті вимог й ч. 3 ст. 62 Конституції України та ч. 4 ст. 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» КПК України, згідно яких обвинувачення не може ґрунтуватися на припущення та всі сумніви тлумачаться на користь переслідуваної особи [8; 9], повинна мати власне виправдальний ухил? Адже ж й виправдання особи не повинне ґрунтуватися на припущеннях і не треба всі сумніви тлумачити й на користь потерпілого, що можна вирішити впровадженням у кримінальне судочинство **новітньої доктрини причетної особи і нейтрального вироку** [4, с. 56-58; 5, с. 183; 21, с. 160-161].

Даний інноваційний підхід ґрунтується на тому, що концепція правової визначеності стосується всіх суб'єктів кримінального судочинства і, перш за все, переслідуваного і потерпілого (позивача). Будь-яке, а тим більше остаточне процесуальне рішення по справі, має бути постановлене на узгодженій і достатній сукупності доказів, коли кожний окремих доказ має володіти ще й єдністю основних базисних юридичних властивостей. І коли у результаті належної оцінки узгодженої та достатньої сукупності такого роду доказів у судді складеться внутрішнє переконання про винність особи – виноситься обвинувальний вирок, а якщо про невинність особи – виправдальний вирок [4, с. 56-57].

Якщо ж існуюча сукупність доказів недостатня для формування внутрішнього переконання судді як першого, так і другого плану, не повинен ухвалюватися виправдальний вирок, як це вимагають у порушення вимог ч. 3 ст. 62 Конституції України (де, як вже підкреслювалося, в контексті презумпції невинуватості йдеться лише про те, що всі сумніви трактуються на користь обвинуваченого, що унеможливує ухвалення за такої ситуації лише обвинувального вироку, але ніяк не обумовлює необхідність ухвалення в цій ситуації виправдального вироку) [8], вимоги п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України та особливо вимог ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» КПК України, згідно яких, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [9]. Адже постановлення остаточного процесуального рішення на недостатній сукупності доказів – рівнозначна постановленню вироку на припущеннях, що прямо заборонено робити вимогами все тією ж ч. 3 ст. 62 Конституції України [8].

У такому випадку до відомої доктрини «об'єктивного вменення винуватості» варто було б додати і концепцію «суб'єктивного вменення невинуватості», коли невинна особа також з'являлася б не на основі достатньої та узгодженої сукупності доказів, а на припущеннях [3, с. 245; 4, с. 57; 11].

Тому у разі недоведеності як винуватості, так і невинуватості переслідуваної особи (що часто виникає у результаті навмисних діянь переслідуваної особи та його адвоката із «розвалу» антикримінальної справи) фактично має місце недостатня (невизначена) сукупність доказів, яка не може обумовити появу визначеного правового статусу суб'єктів антикримінального судочинства. У цьому випадку і повинно ухвалюватися відповідно такій антиделіктній ситуації невизначене процесуальне рішення – визнання переслідуваної особи причетним та постанову нейтрального вироку, що не дає права переслідуваній особі пред'явити позов до держави (фактично – до законотворчих платників податків) про відшкодування матеріальної та моральної шкоди у зв'язку з притягненням його до антикримінальної відповідальності та з іншими

пов'язаними з цим його обмеженнями. Будь-яких інших обмежень правового статусу причетного, у т. ч. судимості, не повинно наступати [3, с. 245-246; 4, с. 57-58; 11].

Але продовжуючи розгляд питання щодо процедури обрання суддів, доцільно підкреслити, що для того, щоб у процесі перевантаження судової влади дана влада остаточно позбавилася як обвинувального, так й виправдувального нахилу, треба дійсно її перебудувати без участі як державних обвинувачів, так й захисників, а усуненню вказаного та інших корупційних ризиків (у т. ч. й тих, розгляд яких планується в подальших публікаціях авторів) буде сприяти широка наукова апробація та впровадження у практику протидії кримінальним та іншим правопорушенням наступних новітніх доктрин і концепцій юриспруденції, на основі яких вже можна реально розбудувати дійсно удосконалений кримінальний та інший антиделіктний вид судочинства.

В першу чергу варто звернути увагу на новітню доктрину **встановлення об'єктивної істини в антиделіктному судочинстві** [3, с. 207-208; 4, с. 48-50; 11; 21, с. 19-20, 155-156 та ін.], що більш правильно викласти таким чином. Як вже підкреслювалося, встановленню істини у кримінальному та в будь-якому іншому виді судочинства суперечить так званий принцип «змагальності», передбачений п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України [8], ст. 22 «Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості» КПК України [9] та ін.

Кримінальний, як і будь-який інший вид судочинства або доказування – це не спортивне змагання. Тут не може бути переможених і переможців. Такий підхід у будь-якому випадку буде пов'язаний із істотним порушенням прав, свобод, інтересів та/або обов'язків суб'єктів цього судочинства або доказування, насамперед, потерпілого і переслідуваної особи [3, с. 214; 4, с. 49; 11].

Кожне антиделіктне судочинство та доказування, а тим більше кримінальне, має переслідувати єдину мету – встановити істину в кримінальній справі і на цій основі правильно вирішити дану справу. Тільки ця задача і може забезпечити призначення переслідуваній особі найбільш справедливого покарання, тобто такого,

якого він заслуговує відповідно зі скоєним діянням та із його поведінкою в процесі вчинення суспільно небезпечного діяння, досудового та судового слідства, а також, щоб права, свободи, обов'язки та інтереси потерпілого були відновлені у повному обсязі шляхом: 1. Відшкодування фізичного та/чи майнової та/або первинно моральної шкоди та вторинної моральної шкоди. 2. Іншого відновлення правового статусу потерпілого, наприклад, у вигляді заборони здійснювати стосовно нього певні діяння або, навпаки, змусити виконати певні діяння та ін. [3, с. 214; 4, с. 49; 11].

При цьому доцільно пояснити, що моральну шкоду варто поділяти на такі різновиди:

1. Первинну моральну шкоду, яка є грошовим та іншим матеріальним виміром відповідного рівня тих страждань, які потерпілий зазнав у зв'язку із заподіянням шкоди його особистим немайновим благам, якими, згідно вимог ч. 1 ст. 270 «Види особистих немайнових прав» ЦК України, є право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [10, с. 27; 24].

2. Вторинну моральну шкоду, яка є грошовим та іншим матеріальним виміром відповідного рівня тих страждань потерпілого, які він поніс у зв'язку заподіянням йому: 2.1. Фізичної шкоди, тобто тілесної болі, побоїв та/чи тілесних ушкоджень та/або психічних страждань та/чи розладів. 2.2. Та/або матеріальної (майнової) шкоди. 2.3. Первинної моральної шкоди [10, с. 27].

Продовжуючи ж обґрунтування принципу встановлення об'єктивної істини, варто підкреслити, що деякі автори вважають, що встановити об'єктивну істину по кожній кримінальній чи іншій антиделіктній справі неможливо. На думку цих авторів, серед доказів, за допомогою яких і повинна встановлюватися така істина, завжди є і будуть особистісні докази,

тобто такі відомості, які отримані від особистісних джерел, і які в силу цього завжди носять суб'єктивний характер, що, нібито, і унеможлиблює встановлення власне об'єктивної істини по кримінальній чи іншій антиделіктній справі, яка в такому випадку завжди буде суб'єктивною [4, с. 49].

Дана дискусія не нова. Різниця між діяльністю судді та діяльністю кожного іншого шукача істини, підкреслював ще в 1860 р. В. Д. Спасович, полягає не в меті дій, - мета у них одна: розкриття істини; і не в способі дій - спосіб їх дій один: вони діють по логічним, необхідним, незмінним законами мислення будь-якої людини; різниця тільки в результатах судового переконання, в юридичних наслідках, що впливають з нього [4, с. 49].

У даному випадку вже акцентувалася увага на тому, що незалежно від виду джерел, від яких отримані докази - особистісні або речові, встановити об'єктивну істину у справі можна, використовуючи незмінні закони мислення, в даному випадку - узагальнюючу оцінку всіх наявних у справі доказів, сукупність яких повинна бути достатньою та узгодженою для прийняття певного, а тим більше остаточного процесуального рішення. В іншому випадку необхідно визнати існування і ситуацій із вирішення антиделіктної, і тим більше кримінальної, справи на внутрішньому переконанні, яке сформоване не на достатній та узгодженій сукупності доказів, а на припущеннях [3, с. 214-215; 4, с. 50; 11].

З урахуванням викладеного **під встановленням об'єктивної істини по певній кримінальній чи іншій антиделіктній справі** треба розуміти встановлення таких відомостей, які не тільки мають всю сукупність основних базисних юридичних властивостей (значимість, законність, допустимість, доброякісність, достовірність), але й являють собою достатню та узгоджену сукупність для того, щоб сформулювати у антиделіктолога внутрішнє переконання (тобто таке, яке склалося без будь-якого зовнішнього впливу, наприклад, телефонного права та ін.) про те, що певне проміжне або тим більше остаточне процесуальне рішення у справі може бути прийнято [4, с. 50].

У такому випадку будь-які суб'єктивні відомості, тобто такі, які отримані від особистісного джерела, «об'єктивізуються»

такого роду переконанням антиделіктолога, який буде впевнений в тому, що й шляхом суб'єктивних відомостей в сукупності з іншими відомостями встановлена власне об'єктивна істина і тільки на її основі вирішується певна антиделіктна справа. **Інакше необхідно прямо визнати існування ситуацій по вирішенню певних антиделіктних справ не на доказах, а на припущеннях** [4, с. 50].

Висновки: Існуючі чисельні приклади відвертої чи опосередкованої асиметрії процесуальних повноважень та інших можливостей сторін обвинувачення та захисту у кримінальному провадженні (зовсім різні способи отримання доказів, коли сторона обвинувачення отримує докази лише у процесуальному порядку, а сторона захисту будь-яким способом, аби тільки можна було пересвідчитися у належності і допустимості доказів; протилежні підходи до кримінальної відповідальності на дачу завідомо неправдивих показань, що існує для потерпілого і відсутня для переслідуваної особи; фактично значно вищі ораторські здібності адвокатів у порівнянні із державними обвинувачами, що побудовано на відповідному рівні оплати їхньої праці, що надає стороні захисту значно більші можливості схилити до своєї позиції присяжних як непрофесійних суддів, вплив на яких належна оцінка доказів не має такого значення як ораторське мистецтво адвокатів; різна система та рівень оплати здійснення професійних обов'язків обвинувачем від держави та адвокатом безпосередньо від підзахисного чи від особи, яку він представляє; великої ймовірності одягнення мантий суддів такими колишніми адвокатами, які роками зивкали до вказаної системи і значно більшої за сторону обвинувачення рівня їхньої заробітної плати, що часто напряду залежить від рівня «успішності допомоги» підзахисному; та ін.) роблять відвертою фікцією проголошену процесуальну рівність сторін у кримінальному провадженні в контексті реалізації принципу змагальності даного провадження. Вказані та інші факти асиметрії у повній мірі можуть бути усунені шляхом подальшої наукової апробації та впровадження в антиделіктну практику новітньої доктрини професійності кримінального та будь-якого іншого виду судочинства, концепції причетної особи та нейтрального вироку, а також принципу встановлення в судочинстві

об'єктивної істини і лише на цій основі правильного вирішення справи. У той же час, вказані інноваційні підходи не можуть претендувати на остаточне вирішення відповідних проблем і створюють лише доктринальну та прикладну основу для плідної коректної наукової дискусії у напрямку розробки

загальноприйнятих варіантів вирішення цих же проблем.

Список використаних джерел:

1. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини: посібник для юристів. Вид. друге. Рада Європи. Українська версія лютий 2018 р. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята та проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография / кол. авторов под науч. ред. А.А. Кириченко. Второе издание. Николаев: Ник. нац. ун-т им. В.А. Сухомлинского, 2015. 1008 с.
4. Кириченко О.А., Ланцедова Ю.О. Курс лекцій зі спецкурсу «Інноваційна процедура протидії правопорушенням»: навч. посібник для предметної спеціальності 014.03 Середня освіта. Історія, освітньої програми Історія, правознавство. Друге видання. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. 100 с. URL: <http://mykolaiv.legalaid.gov.ua/ua/pres-tsentr/kurs-lektsii-profesora-oleksandra-kyrychenko>.
5. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генеза і можливості удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2009. 221 с.
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Підписана 04.11.1950 р. зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколами № 11 від 11.05.1994 р., № 14 від 13.05.2004 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Кони А.Ф. Собрание сочинений. Т. 3. Судебные речи. Москва: Юрид. лит., 1967. 435 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р., № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
10. Курс лекцій зі спецкурсу «Новітній правовий статус студентської молоді»: навч. посібник для предметної спеціальності 014.03 «Середня освіта. Історія» освітньої програми «Історія, правознавство» ОКР «Бакалавр». Друге видання / О. А. Кириченко, А. К. Виноградов, Є. В. Кириленко та ін. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. 264 с. URL: http://philology.mdu.edu.ua/?page_id=344 <40>.
11. Ланцедова Ю. А. Новая доктрина профессиональности и некоторых иных концептуальных положений антикриминального судопроизводства URL: <http://blog-experts.com/category/новости/doktriny/2014-12-18-Доктрины>.
12. Lantsedova J. The development of some basic principles of criminal proceedings of Ukraine URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV>.
13. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004 URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=16004>.
14. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
15. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: Оберіг, 2018. 306 с.

16. Про Вищий антикорупційний суд. Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
17. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р., № 3460-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
18. Про Конституційний Суд України. Закон України від 13.07.2017 р., № 2136-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
19. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р., № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника від 16.11.2000 р., № 13-рп/2000) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/paran54#n54>.
21. Тунтула О. С. Отримання доказів та форми їх представлення, оцінки та використання у кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Національна академія прокуратури України. К., 2013. 233 с.
22. Тунтула А. С. Разграничение коррупции и профессиональной квалификации дорожно-транспортных деяний. *Императиви розвитку права та держави*: Матеріали І-шої (XII) Всеукр. студ. наук.-практ. конфер., 29.03.2018 р., факультет морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2018. С. 8-12.
23. Тунтула А. С. Беспристрастная квалификация дорожно-транспортного деяния значительного общественного резонанса. *Безпека на дорозі*: матеріали Всеукраїнськ. круглого столу, 24.05.2018 р.: тез. доп. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. С. 169-172.
24. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/lawsshow/435-15>.
25. Case of Artico v. Italy (Application no.6694/74) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng>.
26. Case of Foucher v. Franc (Application no. 22209/93). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

References:

1. Vitkauskas D., Dykov H. Zakhyst prava na spravedlyvyi sud vidpovidno do Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny: posibnyk dlia yurystiv. Vyd. druhe. Rada Yevropy. Ukrainka versiiia liutyi 2018 r. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata ta proholoshena v rezoliutsii 217 A (III) Heneralnoi Asamblei vid 10.12.1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Kyrychenko A. A. Hyperdoklad o bolee dvukhstakh piatydesiaty luchshykh doktrynakh y kontseptsyiakh yurysprudentsyy nauchnoi shkoli professora Alankyra: kollektivnaia monohrafiia / kol. avtorov pod nauch. red. A.A. Kyrychenko. Vtoroe yzdanye. Nykolaev: Nyk. nats. un-t ym. V.A. Sukhomlynskoho, 2015. 1008 s.
4. Kyrychenko O.A., Lantsedova Yu.O. Kurs leksii zi spetskursu “Innovatsiina protsedura protyidii pravoporushenniam”: navch. posibnyk dlia predmetnoi spetsialnosti 014.03 Serednia osvita. Istoriia, osvitnoi prohramy Istoriia, pravoznavstvo. Druhe vydannia. Mykolaiv: MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, 2016. 100 s. URL: <http://mykolaiv.legalaid.gov.ua/ua/pres-tsentr/kurs-leksii-profesora-oleksandra-kyrychenko>.
5. Kyrychenko S. A. Sutnist i klasyfikatsiia dokaziv ta yikh dzherel u kryminalnomu sudochynstvi: geneza i mozhlyvosti udoskonalennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09; Klasychnyi pryvatnyi universytet. Zaporizhzhia, 2009. 221 s.
6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod. Pidpysana 04.11.1950 r. zi zminamy ta dopovnenniamy, vnesenymy Protokolamy № 11 vid 11.05.1994 r., № 14 vid 13.05.2004 r.,

ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.1997 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

7. Kony A. F. *Sobranie sochyneni*. T. 3. *Sudebnie rechy*. Moskva: Yuryd. lyt., 1967. 435 s.

8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r., № 254k/96-VR URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r., № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

10. Kurs lektsii zi spetskursu “Novitnii pravovyi status studentskoi molodi”: navch. posibnyk dlia predmetnoi spetsialnosti 014.03 “Serednia osvita. Istoriiia” osvitnoi prohramy “Istoriiia, pravoznavstvo” OKR “Bakalavr”. Druhe vydannia / O. A. Kyrychenko, A. K. Vynohradov, Ye. V. Kyrylenko ta in. Mykolaiv : MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho, 2017. 264 s. URL: http://philology.mdu.edu.ua/?page_id=344 <40>.

11. Lantsedova Yu. A. Novaia doktryna professyonalnomy y nekotorykh ynykh kontseptualnykh polozheniy antykrymynalnoho sudoproyzvodstva URL: <http://blog-experts.com/category/novosty/doktriny/2014-12-18-Doktryni>.

12. Lantsedova J. The development of some basic principles of criminal proceedings of Ukraine URL: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV>.

13. Maliarenko V. T. Perebudova kryminalnoho protsesu Ukrainy v konteksti yevropeiskykh standartiv: teoriia, istoriia, praktyka: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2004 URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=16004>.

14. Motoryhina M. H. Storona zakhystu v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2016. 20 s.

15. Motoryhina M. H. Storona zakhystu v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii: monohrafiia. Kharkiv: Oberih, 2018. 306 s.

16. Pro Vyshchy antykoruptsiinyi sud. Zakon Ukrainy vid 07.06.2018 r. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.

17. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011 r., № 3460-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

18. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 r., № 2136-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

19. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r., № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Soldatova Hennadiia Ivanovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 59 Konstytutsii Ukrainy, statti 44 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy, statei 268, 271 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro pravo vilnoho vyboru zakhysnyka vid 16.11.2000 r., № 13-rp/2000) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/paran54#n54>.

21. Tuntula O. S. Otrymannia dokaziv ta formy yikh predstavlennia, otsinky ta vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09; Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy. K., 2013. 233 s.

22. Tuntula A. S. Razghranychenye korruptsyy y professyonalnoi kvalyfykatsyy dorozhno-transportnykh deianiy. *Imperatyvy rozvytku prava ta derzhavy*: Materialy I-shoi (KhII) Vseukr. stud. nauk.-prakt. konfer., 29.03.2018 r., fakultet morskoho prava Natsionalnoho universytetu korablebuduvannia imeni admirala Makarova. Mykolaiv: NUK imeni admirala Makarova, 2018. S. 8-12.

23. Tuntula A. S. Besprystrastnaia kvalyfykatsyia dorozhno-transportnoho deianiya znachytelnogo obshchestvennoho rezonansa. *Bezpeka na dorozh*: materialy Vseukrainsk. kruhloho stolu, 24.05.2018 r.: tez. dop. Kryvyi Rih: DIUI MVS Ukrainy, 2018. S. 169-172.

24. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/lawsshow/435-15>.

25. Case of Artico v. Italy (Application no.6694/74) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng>.

26. Case of Foucher v. Franc (Application no. 22209/93). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.